

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ
ХУЗУРИДАГИ
ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ҚУРИЛИШИ АКАДЕМИЯСИ

кўлёзма ҳуқуқида

ББК: 15.56

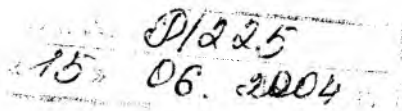
БЕРДАЛИЕВ НИЗОМИДДИН ШЕРАЛИЕВИЧ

ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШНИНГ
МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ихтисослик 09.00.10 - Сиёсат фалсафаси

Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган
диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

ТОШКЕНТ-2004

7231043.31
7231043.31
Диссертация Тошкент Кимё-технология институти «Фалсафа»
кафедрасида бажарилган.

Илмий раҳбар: фалсафа фанлари доктори,
профессор С.О. Отамуротов

Расмий оппонентлар: сиёсий фанлар доктори,
профессор В.С.Ким
сиёсий фанлар номзоди
Л.Х.Тангриев

Етакчи ташкилот: Мирзо Улуғбек номи Ўзбекистон Миллий
Университети

Химоя Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва
жамият қурилиши Академияси қошидаги фан доктори илмий даражасини
олиш учун диссертациялар химояси бўйича Д.005.10.01. Бирлашган
ихтисослашган кенгашнинг 2004 йил «5» май куни
соат 14⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. (700003, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон шох кўчаси, 45)

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг кутубхонасида танишиш
мумкин.

Автореферат 2004 йил «4» июн да тарқатилди.

Д.005.10.01. Бирлашган
Ихтисослашган Кенгаш котиби
социология фанлари доктори

А.Ж.Холбеков

Тадқиқотнинг умумий тавсифи

Муаммонинг долзарблиги: Ўзбекистонда миллий давлатчиликни барпо этиш, ҳамда демократик жамият қуришда миллий-маънавий хусусиятларни ҳисобга олиш мустақиллик натижасидагина мумкин бўлди ва сиёсий амалиётда ўз ифодасини топмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Одамларимиз учун муқаддас бўлган маънавий ва диний қадриятларни тиклаш ва кўп асрлик олийжаноб урф-одатларимиз ва анъаналаримизга таяниб иш кўрганимиз қаддимизни ростлаш имконини берди»¹.

Миллий маънавиятни ривожлантириш ўз қадрига кўра жамият сиёсий ижтимоий ва маданий тараққиётининг ортга қайтариб бўлмас жараёнига айланди. Мамлакатимизда очик ва тадрижий ривожланувчи сиёсий тизим яратилди. Бу эса ўз навбатида сиёсий ислохотларни ҳар томонлама чуқурлаштириш, демократик жамият қуриш учун қулай шарт-шароит юзага келтирди. Натижада Ўзбекистонда миллий маънавиятнинг тикланиши ва ривожланиши учун катта имкониятлар юзага келди. Улардан самарали фойдалансакина пировард мақсадимиз бўлган демократик жамият қуришимиз мумкин бўлади.

Мустақиллик йилларида бу борала қўлга киритилган ютуқлар ва амалга оширилаётган ишлар муаммоларнинг тўлалигича ҳал этилганлигини билдирмайди. Балки бугунги кунда давлатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш ва демократик жамият қуриш борасида муҳим вазифалар мавжудлигини эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Ана шундай вазифалардан бири демократик жамият қуришда миллий маънавиятни тиклаш ва ривожлантириш ҳамда улардан кенг фойдаланишдан иборат.

Ўзбекистонда миллий давлатчилик назарияси ва амалиётининг устувор йўналишлари Президентимиз И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилди ва Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз ифодасини топди. Ўтган кисқа вақт ичида жамиятимизнинг барча соҳаларида бўлганидек, миллий маънавиятимизни тиклаш, ундан миллий давлатчилигимизни шакллантиришда фойдаланиш борасида ҳам жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Ўзбекистонда миллий маънавиятнинг шаклланиши ва ривожланиши қандайдир замон ва маконда чегараланган жараён эмас. Бу жараён бир томондан, узок даврларга бориб тақалувчи миллий давлатчилигимизнинг сабокли тарихий тажрибасига таянган, иккинчи томондан эса умумжаҳон давлатчилиги маънавиятининг илғор жиҳатларини ижодий ўзлаштириш ҳисобига амалга ошмоқда. Ана шу икки жиҳатни уйғунлаштириш муҳим аҳамиятга моликдир. Шу жиҳатдан ёндашганда, бугунги кунда сиёсий фанлар олдига турган энг долзарб муаммолардан бири мамлакатимизда миллий давлатчиликни шакллантиришнинг маънавий илдиғлари, омиллари, асосий йўналишлари ва хусусиятларини тадқиқ қилиш ва шу асосда галдаги вазифалар, йўналишларни белгилаб олиш

¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Т: "Ўзбекистон", 2002, 10-бет.

ҳисобланади. Миллий заминларга таянмасдан туриб, миллий манфаатларимизга жавоб бера оладиган демократик давлат куриб бўлмайди. Чунки миллий негизлар халқ томонидан яратилади ва умуммиллий кадриятларга айланади.

Муаммонинг долзарблигини кўрсатувчи яна бир жиҳат Ўзбекистонда демократик жаият куришда миллий маънавиятни шаклланишининг икки муҳим омил билан боғлиқлигидадир. Уларнинг биринчиси, худудимизда уч минг йиллик бой тарихий анъанага эга бўлган давлатчилигимизнинг миллий, сиёсий маданият маҳсули сифатида мавжуд бўлганлиги билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, бир юз ўттиз йил давомида миллатимизнинг ижтимоий табиатига ёт ҳамда унинг тарихий ўтмишига, сиёсий эволюциясига мутлоқо зид бўлган колониал тузум даврига хос мутелик асоратлари ҳисобланади. Лекин миллий-маънавий хусусиятлар давлатчилик анъаналаридан бегоналаштирилди. Ўзимизга хос ва мос бўлмаган сиёсий тизим, давлат ҳокимияти тақсимланиши ягона мафкуравий негизга қўйилди. Бугунги кунда мазкур асорат «маъмурий буйрукбозлик тизими» шароитида суяги қотган айрим ижрочилар томонидан қарорлар қабул қилинишида, масъулиятни мустақил ўз зиммасига олган ҳолда фаолият ва ташаббус кўрсата олинмаётганлигида, эски коммунистик тафаккур қолипларидан халос бўлиши қийин кечаётганлигида кўринмоқда. Уларни ҳал қилиш эса пироворд мақсадимиз учун амалий аҳамиятга эгадир. Шунинг учун ҳам уларни бартараф этиш йўлларини сиёсий жиҳатдан ўрганишни тақозо этмоқда. Чунки, у масаланинг сиёсий жиҳатларини кенг таҳлил қилиш, маънавий заминларнинг ўрнини чуқур англаш имкониятини ярағайди. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «...маълумки, халқнинг маданий кадриятлари, маънавий мерос минг йиллар мобайнида Шарқ халқлари учун қадрли маънавий манбаи бўлиб хизмат қилган. Узоқ давом этган каттиқ мафкуравий тазйиққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан авлодга ўтиб келган тарихий ва маданий кадриятларини ҳамда ўзига хос анъаналарни сақлаб қолишга мувофиқ бўлди»¹.

Мустақиллигимизнинг дастлабки куллариданоқ аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган давлат улкан, бебаҳо маънавий, маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган муҳим вазифа бўлиб қолди.

«Биз – дейди И.А.Каримов, – маънавий кадриятларни тиклашни миллий ўзлиқни англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз»². Ана шу концептуал ғоядан келиб чиқиладиган бўлса, муаммо долзарблигининг яна бир жиҳати мустақил миллий давлатчилик асосларини яратиш шу миллий маънавиятни назарий ва амалий жиҳатдан тиклаш билан уйғунлигидир. Шу жиҳатдан мазкур жараён бир томондан миллий маънавиятимиз тарихий тараққиётини муқаммал, изчил, тадрижий – ривожланувчи характердаги яхлит ижтимоий-маънавий тизим сифатида кўрсатишни талаб қилса, иккинчи томондан, мазкур

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. Т.: "Ўзбекистон", 1998. 125-бет.

² Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият-Т. "Ўзбекистон", 1995. 524-бет.

жараёндаги ўзига хос хусусиятлар ҳамда ундаги миллийлик билан тарихийлик, ворисийлик билан умуминсонийликни ўзида мужассам этувчи омил тарзида тадқиқ этишни таказо этади. Худди ана шу мураккаб жараён хали сиёсий фанларда етарли даражада ўрганилмай келинмоқда.

Аслида мустақиллик йилларида миллий маънавиятни тиклаш ва ундан миллий давлатчилик қурилиши жараёнида салмоқли ишлар қилинди ва унинг назарий асослари ишлаб чиқилди. Мамлакатимиз давлатчилигининг XXI аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий тавсифлари фуқаролар сиёсий фаолиги орғиб янги кадриятлар билан бойишида демократик жараёнларнинг шаклланиши, давлатнинг айрим функцияларининг босқичма-босқич нодавлат ташкилотларга ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига ўтиб бораётганлигида намоён бўлмоқда. Жамият сиёсий тизимида ўз-ўзини бошқариш институтларининг белгиловчилик роли кучайиб, миллий маънавиятимизда моҳиятан улкан тикланиш ва ривожланишлар жараёнлари содир бўлмоқда. Буларнинг барчаси миллий давлатчилигимизни, демократик жамият қурилишини янги асослари яратилишининг ортга қайтариб бўлмас сиёсий тараққиёт палласига қираётганлигидан дарак беради. Бу эса ушбу жараёнларнинг ички мантиғини таҳлил қилишга эҳтиёжни оширмоқда. Шунга мувофиқ тадқиқот мавзуи бўйича илмий хулосалар ва амалий таклифлар ишлаб чиқиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Муаммони ўрганилганлик даражаси. Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий маънавиятнинг хусусиятларини ҳисобга олиш масаласи мамлакатимизнинг сиёсатшунос, ҳуқуқшунос, файласуф ва тарихчи олимлари томонидан турли даражада ўрганиб келинган. Бу соҳада илмий мақолалар, рисоалар, номзодлик ва докторлик диссертациялари ёзилган. Мазкур мавзуга алоқалор бўлган илмий ишларни назарий ва услубий асосларини икки тоифага ажратиш мумкин. **Биринчиси** мустабид совет даври, **иккинчиси** мустақиллик йилларини ўз ичига олади. Жумладан, В.А.Аулов, Е.М.Бабосов, П.А.Гринцер, В.Д.Диденко, В.Иванов, В.В.Журавлев, Ж.Коллингвуд, Е.И.Кукушкина, М.К.Кучмаева, А.Н.Макаров, Н.Ф.Петроченко, М.К.Петров, Р.Самсонов, А.К.Уледов, В.А.Ядов ва бошқаларнинг асарларида¹ миллий давлатчилик ва унинг маънавий заминлари эмас, балки зўравонликка асосланган совет давлатининг шаклланиши ва миллийликка зид бўлган социалистик маданият ўрганилган ҳамда идеаллаштирилган. Айниқса, уларда бой давлатчилик тарихимизни бузиб кўрсатиш собиқ марказ сиёсатидаги устувор мақсад бўлганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Бунинг оқибатида

¹ Қаранг: Аулов В.А. Маданий мерос ва тарбия. Т.: "Ўзбекистон" 1989; Бабосов Е.М. Идеология в современном мире. Минск, 1984; Гринцер П.А. Қадимги эпос. М.: 1974; Диденко В.Д. Искусство. Духовная культура. Философия. Алма-ата, 1990; Иванов В. Идеология: характер и закономерности развития. М.: 1977; Журавлев В.В. Проблемы духовной жизни общества. Ростов-на Дону, 1972; Коллингвуд Ж. Идея истории. М.: «Прогресс», 1991; Кукушкина Е.И. Познание, язык, культура М.: Изд., 1985; Кучмаева М.К. Культурное наследие: современные проблемы. М.: "Наука" 1984; Макаров А.Н. Идеология в социалистическом обществе. Киев, 1986; Петроченко Н.Ф. Политическая идеология и её роль в обществе. Томск, 1988; Петров М.К. Язык, знак, культура. М.: "Наука", 1991; Самсонов Р. Социальная психика и идеология. Ереван, 1970; Уледов А.К. Духовное обновление общества. М.: "Мысль", 1990; Ялов В.А. Идеология как форма духовной деятельности общества. Ленинград, 1990;

миллий давлатчиликнинг заминларига путур етказилди. Хусусан, миллий-маънавий салоҳият давлатчиликни шакллантиришда инкор этилди.

Мамлакатимизнинг ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейин миллий давлатчилигимизни шакллантириш ва унинг маънавий заминларини мустаҳкамлаш масалаларини ўрганиш А.А.Азизхўжаев, А.Зиёев, Б.Ахмедов, Ҳ.Бобоев, О.Хусанов, Н.Жўраев, Р.Жумаев, С.Отамуротов, И.Эргашев, А.Жалолов, Н.Комилов, М.Кирғизбоев сингари олимларимиз асарларида алоҳида ўрин эгаллади¹.

Бундан ташқари мазкур масалани ўрганишга бағишланган сиёсий фанлар бўйича бир қатор докторлик ва номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди².

Масалан бевосита бизнинг мавзумизга яқинроқ Т.Алимардоновнинг номзодлик диссертациясида мамлакатимизнинг мустақиллик шароитида жамиятнинг тоталитаризмдан демократияга ўтиш жараёни таҳлил қилинган³. О.Жумаев номзодлик диссертациясида эса миллий давлатчилигимизнинг шаклланиши, ривожланишида демократик тамойилларнинг қарор топишида маҳалланинг роли ва аҳамиятининг ошиб боришига эътибор қаратилган⁴.

Бундан ташқари бошқа бир қатор қилинган номзодлик ва докторлик диссертацияларида ҳам тадқиқот мавзусининг у ёки бу томонлари очиб берилган.

Бизнинг тадқиқотимизда эса юқоридаги диссертацияларда ўрганилган масалаларни ечимидан келиб чиқилган ҳолда улардан фарқли ўлароқ асосий эътибор миллий давлатчилигимиз шаклланиши, демократик жамият қуриш жараёнида миллий-маънавий салоҳиятдан самарали фойдаланишнинг йўналиш ва механизмларини очиб беришга қаратилган.

¹Қаранг: Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият. Т.: «Шарқ», 1997; Зиёев А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т.: «Шарқ», 2002; Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Т.: «Қўлтувчи», 1994; Бобоев Ҳ. Миллий давлатчилик ҳақида. Т.: 1999; Хусанов О. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. Т.: «Шарқ», 1996; Жўраев Н. Агар оғоҳ сен... Т.: «Шарқ», 1998; Жумаев Р. Сиёсий партиялар демократия йўлида. «Жамият ва бошқарув», № 3-4, 1999; Отамуротов С. Биз танлаган йўл. Унинг моҳияти нимада? «Фидокор», 22 ноябр 2001; Ҳокимият ва бошқарув, сиёсий партиялар, подаянат жамоат таъкилотлар ва демократия. «Фидокор», 19 декабр 2002; Отамуротов С.О., Отамуротов С.С. Ўзбекистонда маънавий руҳий тикланиш. Т.: «Янги аср авлоди», 2003; Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. Т.: «Академия», 2000; Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. Т.: «Ўзбекистон», 1996; Ҳаёт фалсафаси ва фалсафа ҳаёти. «Мулоқот», № 5, 1997; Комилов Н. Навоий ва замонамиз. «Жаҳон алабиёти», № 2, 2001;

²Алимардонов Т. Мустақиллик шароитида жамиятнинг тоталитаризмдан демократияга ўтиши: назария ва амалиёт. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт. Т.: 1998; Жумаев О. Ўзбекистонда миллий давлатчиликнинг ривожланиш ҳусусиятлари. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт.Т.: 2001; Х.Жуманиёзов. Мустақиллик ва миллий ривожланишнинг маънавий-мафқуравий салоҳиятини шакллантириш муаммолари. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт. Т.: 2000; Пахруддинов Ш. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиш амалиётида диний экстремизм таҳдиди. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт. Т.: 2001; Эргашев И. Мустақил Ўзбекистон Республикасининг кишлокка доир сиёсати: назария ва амалиёт. с.ф.д и.д. олиш учун тайёрланган дисс.авт. Т.: 1995; Шерниязова Г. Ўзбекистон Республикасида демократия ва сиёсий маданиятнинг ўзаро муносабати муаммоси. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт. Т.: 2001; Ташриев Л. Ешлар сиёсат субъекти. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт.Т.: 2001.

³ Алимардонов Т. Мустақиллик шароитида жамиятнинг тоталитаризмдан демократияга ўтиши: назария ва амалиёт. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт.Т.1998.

⁴ Жумаев О. Ўзбекистонда миллий давлатчиликнинг ривожланиш ҳусусиятлари. с.ф.н и.д. олиш учун тайёрланган дисс. авт. Т.: 2001.

Тадқиқотнинг объекти Ўзбекистонда миллий давлатчиликни шакллантириш ва демократик жамият қуришни такомиллантириш масалалари.

Тадқиқотнинг предмети - Ўзбекистонда миллий давлатчиликни шакллантириш ва демократик жамият қуриш шароитида миллий-маънавий негизлардан фойдаланиш жараёни.

Тадқиқотнинг мақсади - Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий давлатчиликни шакллантириш, миллий-маънавий негизлар ва улардан самарали фойдаланишнинг механизмларини, демократик жамият қуришда миллий хусусиятларни намоён бўлиши жараёнини очиб бериш. Шу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни қуйиш ва ҳал қилиш белгиланди.

Тадқиқотнинг вазифалари:

-«Миллий давлатчилик», «Демократия», «маънавийт», «миллий маънавият», «демократик жамият қуришни миллий-маънавий хусусиятлари» тушунчаларининг сиёсий мазмунини ёритиш;

-Миллий маънавиятнинг давлатчилик эволюциясида ворисликнинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш;

-Миллий маънавиятнинг демократик жамият қуришдаги ўрнини аниқлаш ва миллий ривожланишнинг асосий устувор омилларидан бири эканлигини асослаш;

-Демократик жамиятнинг миллий-маънавий негизларини таҳлил этиш;

-Демократик тараққиёт кадриятлари, тамойиллари, меъёрларини асослаш;

-Ўзбек давлатчилигининг миллий маънавий хусусиятлари тизими сиёсий таҳлил этиш;

-Демократик жамият қурилишида миллий ва умуминсоний кадриятлар ўртасидаги ўзаро боғланиш механизмларини очиб бериш;

-Жамиятни демократиялашувида миллий онг ва миллий руҳиятнинг миллий давлатчиликни шакллантириш, ривожлантиришдаги таъсирини кўрсатиш;

-Давлат ва жамият қурилишида ўз-ўзини бошқаришга ўтишнинг миллий-маънавий хусусиятларини ёритиш;

- Ўрганилаётган масала бўйича тегишли хулоса ва таклифлар беришдан иборат.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асослари. Президент И.А.Каримов ишлаб чиққан Ўзбекистонда миллий давлатчиликни шакллантириш, демократик жамият қуриш жараёнида миллий-маънавий кадриятлардан фойдаланиш зарурлиги тўғрисида концептуал ғоялар, шарқ фалсафий меросида жамиятни бошқаришнинг маънавий салоҳиятига бағишланган фикр-мулоҳазалар ҳамда республикамиз олимларининг асарларида илгари сурилган ғоялар тадқиқотнинг назарий ва услубий асоси бўлди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг миллий-маънавий хусусиятлари, уни миллий давлатчиликни шакллантиришда ақс этиши, жаҳон тажрибаси ва умуминсоний

кадриятларга таянилган ҳолда сиёсий фанлар нуқтаи назаридан ўрганилганлиги билан боғлиқ.

-«Демократия», «маънавият», «миллий маънавият» тушунчалари сиёсий фанлар нуқтаи назаридан таҳлил қилинган;

-Миллий маънавиятни давлатчиликнинг қурилиши жараёнида ворисийлик жиҳатлари асосланган;

-Миллий маънавият демократик жамият қуришда устувор омиллардан бири сифатида ёритилган;

-Демократик жамиятнинг миллий-маънавий негизлари сиёсий таҳлил этилган;

-Демократик жамият қуриш миллий-маънавий кадриятлар, тамойиллар, меъёрлар билан узвий боғлиқлиги ва намоён бўлаётганлиги асосланган;

-Ўзбек давлатчилигининг миллий-маънавий хусусиятлари, унда умуминсоний кадриятлар билан уйғун ҳолда шаклланаётганлиги сиёсий жиҳатдан далилланган;

-Жамиятнинг демократиялашувида миллий онг ва руҳиятнинг ўрни, роли кўрсатилган;

-Давлат ва жамият қурилишида, давлатчилик ривожда ўз-ўзини бошқаришга ўтишнинг миллий-маънавий хусусиятлари ёритиб берилган;

Назарий хулосалар ва амалий таклифлар ишлаб чиқилган;

Юқоридагилардан келиб чикқан ҳолда химояга қўйидаги концептуал ғоялар илгари сурилди:

1. «Демократия» халқ ҳокимияти, халқнинг ҳокимиятни бошқаришда фаол иштирокини аниқлаш тушунча ҳисобланади. Шунинг билан бир қаторда демократияга амал қилиш фақат фуқароларнинг ҳокимиятда иштирокини таъминланиши доираси билан чекланмайди, балки уларнинг қонунарга иттиқ қилиши, унга ҳурмат билан қараш ва масъулиятини ҳам аниқлади. Қонунарга ҳурматсизлик, уни менсимаслик демократиянинг барбод бўлишига олиб келади.

2. Маънавиятга сиёсий нуқтаи назардан қаралганда жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олувчи, ундаги барча сиёсий институтлар, нодавлат ташкилотларнинг барқарор ишлаши учун яратилган маънавий-маърифий вазият, муҳит ва шароит ҳисобланади. Шу маънода маънавий юксалиш демократиянинг ривожланишини ҳам аниқлади. Маънавий қашшоқ жамиятда демократия ҳам бўлмайди.

3. Давлатчиликнинг миллий ўзига хослиги миллий урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар менталитетини ўзида мужассамлаштириш асосида вужудга келади. Улар миллат томонидан узоқ тарихий тараққиёт шароитида шакллантирилади ва шунинг учун ҳам улар миллатнинг маънавий салоҳиятига айланади. Давлатчиликни шакллантиришда улардан самарали фойдаланиш миллий давлатнинг вужудга келишига олиб келади. Шу маънода миллий негизларидан «узилиб» қолган ҳар қандай давлатда барқарор тараққиёт ҳам бўлмайди. Миллатлар томонидан асрлар давомида яратилган энг илғор давлатчилик тажрибаларигина умуминсоний бойлик даражасига кўтара олади. Демакки, миллий давлатчиликни шакллантириш

бир вақтнинг ўзида ҳар бир миллатнинг энг илғор тажрибаларини ривожлантириш орқали давлатчиликни шакллантиришда янги имкониятлар билан бойиб боришини ҳам англалади;

4. Ўзбек халқининг уч минг йилликдан ортиқ давлатчилиги тарихида жуда кўп илғор анъаналар, тамойиллар шаклланган. Уларда бугунги демократиянинг маълум элементлари ҳам мавжуд бўлган. Хусусан, давлатни бошқаришда жамоатчиликнинг фикрини ҳисобга олиш ва унга таяниш муҳим ўрин эгаллаган. Аммо, улар тоталитаризм зўравонлиги оқибатида қораланиб, поймол қилиниб келинган эди. Мустақилликни қўлга киритишимизгина ана шу илғор анъаналардан самарали фойдаланиш имконини берди. Уларни қайта тиклаш ва самарали фойдаланишимиз чинакам миллий давлатимизнинг вужудга келишига асос бўлади. Миллий заминлар асрлар давомида халқ томонидан яратилади. У халқ руҳияти ва маънавий оламининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шунинг учун миллий давлатчиликни шакллантириш ва ривожлантиришда миллий заминлардан самарали фойдаланишга устуворлик бериш пировард мақсадни амалга оширишнинг асосий омили бўлиб қолаверади.

5. Жамиятнинг демократлашуви бир қатор омилларга боғлиқ бўлади. Энг аввало, миллий давлатчиликни ривожлантириш асосида демократик жамиятни қуриш вазифасини амалга ошириш билан уйғун ҳолатда бўлади. Демократик жамиятни қуриш эса ўз навбатида фуқаролар фаоллиги билан боғлиқ. Бунинг учун уларда миллий онг ва руҳиятнинг барқарор ривожланиб бориши ҳамда мустақамланиши зарур бўлади. Бу демократик жараёнлар ривожланиши учун зарур бўлган энг муҳим омиллардан бирини ташкил этади. Шунинг учун ҳам демократия билан миллий онг ва руҳиятнинг ўзаро уйғун ривожланишигина демократик жамиятнинг шаклланишига олиб келади. Онги қолоқ, руҳияти тушган миллат демократик жамиятни шакллантира олмайди. Зеро, демократик кадрятлар турли тартибсизликлар, беқарорликни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатларга эмас, қонунларга онгли равишда итоат этишга хизмат қилувчи юксак онглиликка асосланади. Миллий онг ривожланиши эса миллий тараққиётнинг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Уни юксалиши миллатнинг демократик кадрятларни ўзлаштириш имконини беради.

6. Миллий давлатчилигимизни шакллантириш ва демократик жараёнларнинг ривожланиши фуқароларимизнинг сиёсий фаоллигини изчиллик билан ривожлантиришни талаб қилади. Бу вазифани амалга оширишда ҳам миллий заминларимизга таяниш ўз самарасини беради. Айниқса азалдан мерос бўлиб келаётган «маҳалла» институти фаолиятини шакллантириш орқали, фуқароларнинг фаоллигини ошириш долзарб вазифа ҳисобланади. Аммо, бу «маҳалла»нинг ҳокимият ичидаги «ҳокимиятга» айланишига йўл қўйинг — деган гап эмас, балки айнан фуқароларнинг ихтиёрий уюшувчи асосида, бошқарув тизимини вужудга келтиришни назарда тутади.

Шу маънода ҳам бугун «маҳалла» институти фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилувчи янги имкониятларни излаб топишга эҳтиёж ошиб бормокда. Бу жараёнда ҳам яна миллий меросимиз ва

заминимиздаги кенг имкониятлардан фойдаланишга эътиборни кучайтириш лозим бўлади.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларидан келиб чиққан хулосалар, таклиф ва тавсиялар демократик жамият қуришда миллий маънавиятни шакллантиришнинг тарихини ўрганишда, миллий-маънавий негизларни янада кенгрок тадқиқ қилишда, миллий ўзлигимизни англаш жараёнининг маънавий жиҳатдан салоҳиятини оширишда, жамиятни ривожлантиришда миллий онг ва руҳиятни шакллантиришда ва ниҳоят кенг жамоатчилик ўртасида миллий давлатчиликка оид тарихий хотирани, давлатчилик ғояларини оммалаштиришда, ўз-ўзини бошқаришда миллийликка эътибор беришда назарий аҳамиятга эгадир.

Тадқиқот натижаларидан Ўзбекистонда миллий давлатчиликни ривожлантиришга хизмат қилувчи қонунларни ишлаб чиқишда, миллий маънавият мавзусида маърузалар ўқиш, ижтимоий гуманитар фан ўқитувчилари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ходимлари, малака ошириш муассасаларида ҳамда олий ўқув юртларидаги «Политология», «Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти», «Маънавият асослари», «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг синовдан ўтганлиги. Диссертациянинг асосий концептуал ғоялари, таклифлар Тошкент Кимё-технология институти «Фалсафа» кафедрасида ўтказилган муҳокамада ҳамда ушбу институтда ўтказилган анжуман ва давра суҳбатларидаги маъруза ва тезисларда баён қилинган. Шунингдек, Республика Маданият ишлари вазирлиги истиқболни белгилаш, услубий ва ахборот республика маркази, Тошкент давлат Санъат институти томонидан «Мустақиллик йилларида ижодий кадрлар тайёрлашнинг долзарб масалалари» мавзусида ўтказилган (2004 й. май) республика илмий-амалий конференцияда, «Ҳаёт ва қонун», «Жамият ва бошқарув» журналларида чоп этилган мақолаларда ҳам ўз ифодасини топган.

Диссертациянинг тузилиши. Диссертация тузилиши жиҳатдан кириш, учта боб, олти бўлим, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Диссертациянинг асосий мазмуни

Диссертациянинг кириш қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мақсад ва вазифаси, илмий янгилиги, назарий ва методологик аҳамияти, объекти асослаб берилган ҳамда ҳимояга қўйилган концептуал ғоялар кўрсатилган.

Диссертациянинг биринчи боби «Демократик жамият қуришнинг умумназарий асослари» деб номланган. Унинг биринчи параграфи Демократик жамият ва миллий маънавиятнинг ўзаро муносабати: тушунча ва моҳияти деб номланади ва у сиёсий фалсафий нуқтаи назаридан таҳлил этилган. Демократия бизга инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган, миллий, умумхалқ ва умумдавлат манфаатларини асрайдиган қонунларга таяниб яшашнинг шакли ҳисобланади. Демократияни англаш шахснинг ҳамма учун бирдай зарур бўлган қонунларига риоя этиши, аниқ тартиб-интизомга таяниб яшаш салоҳиятидир. Айни пайтда «демократия фақат назария ёки сиёсий жараёнгина бўлиб қолмай шу билан бирга халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти, психологиясининг хусусиятлари ҳамдир»¹.

Тадқиқотда «демократия», «демократик жамият», «маънавият», «миллий маънавият», «демократик жамият қуришнинг миллий-маънавий хусусиятлари» тушунчаси унинг сиёсий мазмуни Ўзбекистонда жамият сиёсий ҳаётининг демократик моҳияти илмий таҳлил этилган. Демократия ва миллий маънавиятнинг бир-бири билан чамбарчас боғлиқлиги масалаларини сиёсат фалсафаси нуқтаи назаридан таҳлил этишга асосий эътибор қаратилади.

Тадқиқотда «демократик жамият» атамаси таҳлил этилиб, бу тушунча кенгроқ маъно касб этиши таъкидланган. Демократик жамият деганда жамиятда ўзаро муносабатларда, унинг барча соҳасида номоён бўладиган бағрикенглик, кенгашиб иш қилиш, муроса, турли фикрларни эшитиш ёки тинглай олиш, турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар билан, халқ унинг ҳақ-ҳуқуқлари, эркинлиги, маънфатларини уйғунлаштирмоқ, унинг устуворлиги таъминлаган жамиятдир. «Халқ ҳокимияти» эса халқнинг ҳокимиятнинг бошқарувида иштирок этиш даражасини англатувчи тушунча ҳисобланади. Аммо, уларнинг бирисиз иккинчиси бўлмайди. Уларнинг уйғунлиги демократик жамиятга хос бўлган омилдир.

Шарқда демократия, демократик жамият тушунчаси ҳамжиҳатлик ғояси, жамоат фикрининг устуворлиги негизида шаклланса-да, шахс ҳақ-ҳуқуқлари ва манфаатларини бирламчилиги эътироф этилади. Тўғрироғи, Шарқда демократик жамият шахс маънфатларини жамият манфаатлари уйғун бўлиши ғоясига амал қилиб келган. Демократик жамиятда фуқароларнинг, фуқаролик институтларнинг ўрни ва роли устувор бўлиши

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бусағасида: ҳафсизликка таҳдид барқарорлик шартлари, тараққиёт кафолатлари. Тошкент. «Ўзбекистон», 1997, 185-бет.

билан характерланади. Бу “кучли фуқаролик жамияти” мақсади билан ҳамоҳанг тарзда ўрганилган ва таҳлил этилган.

Таъқиқот ишида демократия сиёсий ижтимоий, ҳуқуқий, маънавий, ахлоқий тушунча эканлиги ва жамиятнинг ривожиде демократик жараёнлар билан узвий боғлиқ эканлиги кўрсатилган.

Диссертацияда демократия ва маънавиятнинг узвий боғлиқлиги; маънавият демократик жамиятсиз бўлмаганидек, демократик жамият ҳам маънавиятсиз юзага келиши ва ривожланиши мумкин эмаслиги; жамиятнинг ижтимоий соҳасида демократик институтларни шакллантириш, сиёсий тизимни ислоҳ қилиш ва демократиялаш жараёнлари таҳлил этилади.

Демократик жамият: 1) эркинлик; 2) фуқаролик; 3) давлат суверенитети; 4) миллий суверенитет; 5) миллий давлат; 6) ғоялар хилма-хиллиги тушунчалари билан боғлиқ.

Ҳозирги замон сиёсатшуносларининг фикрларига кўра демократик ҳуқуқий давлатни куриш учун барча мамлакатларга хос бўлган умумий хусусиятлар мавжуд. Улар қуйидагилардир: 1. Сайловлар; 2. Сайлов натижаларини аниқлаш усули; 3. Тенг ҳуқуқчилик; 4. Фикрлар эркинлиги; 5. Кўшпартиявийлик; 6. Ўз-ўзини бошқариш.

Бизнинг республикамизда юқорида кўрсатилган демократик давлатларга хос бўлган асосий белгилар қонунда ҳам, амалда ҳам ўз ифодасини топмоқда.

Демократиянинг моҳияти ҳақида гапирганимизда, аввало, халқ ҳокимияти курилиши ва унинг намаён бўлиши назарда тутилади. Ҳолбуки, демократиянинг институционал жиҳати сиёсий воқеликни ифодалайди ва бунда халқ ҳокимиятини амал қилиш механизми, демократик институтлар, жамият сиёсий тизимидаги бошқа элементларнинг функционаллиги муҳим ўрин тутаяди. Шунингдек, демократиянинг сиёсий моҳиятини характерлашда сиёсий муносабатлар, унинг негизда ётган ҳуқуқий асослар муҳим роль ўйнайди. Халқ ҳокимиятининг моҳияти ўзгариши билан қонунларнинг мазмуни ва мақсади ҳам тубдан ўзгаради. Масалан: Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг чиқарилган барча ҳуқуқий меъёрлар Ўзбекистон халқи, фуқароларнинг манфаатларини ифодалаш, ўзининг халқчилиги билан характерланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси иккинчи моддасида “давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади”¹ деб ёзиб қўйилган. Кўриниб турибдики, унда давлат ва халқ манфаатлари бир-бири билан уйғунлашган ҳолда ўз аксини топади. Бу демократик тамойилларга асосланиб барпо этилаётган, буюк келажақ сари ҳаракат қилаётган Ўзбекистоннинг янги давлатчилигини ифода этувчи муҳим белгисидир.

Демократия жамият тараққиёти, унинг сиёсий, ҳуқуқий, маънавий жиҳатлари билан бирга ана шу жамиятни ташкил этган аҳоли умумий дунёқарашини ҳам ўзида мужассам этади. Ҳар қандай давлат ўз ҳуқуқий асосига, сиёсий режимига, бошқарувдаги аниқ тамойилларига эга бўлмади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т; “Ўзбекистон”, 2003, 4-бет.

Айни пайтда фуқаролар ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан бирга жамият ва давлат олдидаги, ўз мамлакати истиқболи йўлидаги вазифалари ва бурчларини тўла англаб олмаган тақдирда демократия ўз моҳиятига эга бўла олмайди. Демократик жамият қуриш йўлининг тан олинishi инсоният ўз тарихий тараққиётида эришган ва эришаётган муҳим ютуғидир. Демократик жамиятни характерловчи умумэтироф этилган мезонлари мавжуд. Улар:

1. Қонун устуворлиги; 2. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини эътироф этиши ва амал қилиши; 3. Кўпчиликнинг фикрига таяниш, айни пайтда озчиликнинг фикрини инобатга олиш; 4. Давлат ҳокимиятининг бўлиниши тамойилига амал қилиниши; 5. Қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро ҳокимияти ва суд ҳокимиятининг мустақил мавжудлиги; 6. Халқларнинг, миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши ҳуқуқига эга бўлиши; 7. Сиёсий институтлар, фикрлар, ғоялар хилма-хиллиги ҳам шулар жумласидандир.

Албатта, бу мезонларнинг шаклланиши ҳар бир миллатнинг менталитети билан боғлиқ бўлади. Уларни «зўрлаб» жорий қилиб бўлмайди. Унда ҳар бир халқнинг тараққий қилиш жараёнида табиий шаклланиши учун мавжуд бўлган шарт-шароит муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Диссертацияда демократик жамият қуриш фуқаролик жамиятини шакллантириш билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил этилган. Демократик жамият фуқаролик жамиятининг қуйи босқичи, унинг шаклланиши учун зарур бўлган база ҳисобланади. Уни амалга ошириш шарт-шароитлари, омиллари кўрсатилган. Тадқиқотда “демократия” ва “маънавият”, “демократик жамият” ва “миллий маънавият” тушунчаларининг маъно мазмуни таҳлил этилиши билан бирга узвий боғлиқлиги ва демократик жамият қурилишида аҳамияти ҳам асослаб берилган.

Бизнинг фикримизча, демократия ва маънавият тушунчалари бир бири билан чамбарчас боғлиқ. Профессор А.А.Азизхўжаев таъкидлаганидек «... аҳоли энг аввало демократияга кўникиши, унинг маъно – моҳиятини англаши унга тайёр бўлиши эркинликни юксак ахлоқ, маънавият ва сиёсий онглилик мезонига, турмуш тарзига айлантириши керак»¹. Хусусан, мамлакатнинг бозор муносабатларига ўтиш жараёнида иқтисодий ҳаётда юзага келадиган муаммолар, инсонларнинг моддий бойликка бўлган интилишининг кучайиши содир бўлади. Бундай ҳолатда бу интилиш маънавий парокандаликка олиб келадиган бўлса, пировард мақсадга эришиб бўлмайди. Чунки, бу интилиш манфаатларнинг ўзаро тўқнашувига олиб келиши мумкин бўлади. Агар моддий ва маънавий бойликка интилиш уйғун ҳолатда содир бўлса, жамиятда юксалиш амалга ошади ва демократик жараёнлар ривожланади. Инсоният турли юксалиш даврларни ўз бошидан кечирганки, уларнинг барчаси маънавиятнинг ривожланиши натижасида вужудга келган.

¹ Азизхўжаев А.А. Давлатчилик ва маънавият. Т.: «Шарк», 1997, 17-бет.

Ўзбек халқининг ҳозирги миллий маънавияти ва кадриятлари ўтмиш миллий маънавиятининг давоми бўлиб, уларга дўстлик, инсонпарварлик, мардлик, самимийлик, она юртига садоқатлилик, халқига хурмат, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, инсофлик, ростгўйлик, миллий ғурур, мустақилликни қадрлаш ва бошқа миллий-маънавий ахлоқий фазилатлар кирди. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «бу эзгу мақсадларни рўёбга чиқариш учун юртимизда мавжуд бўлган салоҳият ва бойликларни ишга солиш улардан оқилона фойдаланиш, аввало, ўз куч ва имкониятимизга, ота-боболаримиздан қолган бебаҳо мерос, миллий урф-одат ва анъаналарга суяниш, кадриятларимизни тиклаш, бир-биримизга елкадош бўлиш эҳтиёжини халқимиз бугун ҳар томонлама тушуниб етди»¹.

Маънавият кенг камровли тушунча бўлиб, жамият ва миллат равнақининг бош омилларидан бири ҳисобланади. Маънавиятнинг моҳияти, амалий аҳамияти айниқса, жамият ҳаётида туб ислохотлар амалга оширилаётган даврда яққол кўзга ташланади. Давлатнинг куч қудратини маънавий жиҳатдан барқамол бўлган кишилар белгилайди.

Ижтимоий тараққиёт моделлари қанчалик илмий-назарий асосланган бўлмасин, у халқ маънавиятига мос келмас экан, ўз самарасини бермайди. Жамият ўз маданий-маънавий имкониятларини ишга солмас экан, бирор натижага эриша олмайди. Ўзбекистон халқи босиб ўтган йўлдан чиқарилаётган хулосалар маънавий-мафкуравий салоҳият омилининг миллий ривожланишдаги аҳамиятини янада муҳим қилиб қўймоқда.

Миллий маънавият айнан мавжуд миллатнинг тарихий тараққиёт жараёнидаги ақлий ва руҳий кечинмалари, яратган билим хазиналари, бой тарихий тажрибалари, урф-одаглари, анъаналари, удумлари, кадриятлари мажмуидир.

Миллий маънавият давлат мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг фаровонлигини таъминлаш, халқаро ҳаётдаги ролини ошириш каби вазифаларни ҳал қилишда асосий ўринда тутмоғи лозим. Шу маънода, фикримизча, у қуйидаги хусусиятларга эга:

-миллий маънавият, деморатик жамият ва миллат равнақининг бош омилдир;

-бошқарувда маънавият восита бўлиб, унга тарихан ёндашиш мақсадга мувофиқдир;

-миллий маънавиятни умуминсонийлик ва минтақавий маънавият билан бирга ўзаро муштарақ эканлиги;

Бугунги кунда бир неча муҳим тамойиллар борки, улар инсоният тарихий тараққиётининг ҳозирги босқичида маданий демократик давлатнинг асосий хусусиятларини ифодалайди. Булар:

-ҳуқуқий демократик давлат жамият тараққиётининг маҳсули, инсониятнинг буюк кашфиётидир. Давлат бу зарурий объектив реаллик бўлиб, жамият мавжудлиги ва фасолиятининг ҳаётини адолатли ва ҳуқуқий асосда ташкил этишнинг асосий шаклидир;

¹Каримов И.А. Ватанимизнинг тичлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ. Т: "Ўзбекистон", 2004. 8-бет.

-давлат бу шунчаки зарурий объектив реаллик бўлибгина қолмай, у жамиятнинг эҳтиёжи унинг барча аъзолари учун муайян қадрият ҳамдир;

-демократик давлат айрим ижтимоий қатламлар гуруҳлар ва синфларга эмас, балки шахс ва жамият манфаатларига хизмат учун керак. У бутун шахс, халқ ва жамият манфаатларини ифодалайди;

-демократик давлат ҳуқуқни, фаолият усуллари ва механизмларини такомиллаштириш, фуқаролик жамиятга тобора яқинлашиб йўлдан мунтазам ривожланиб боради;

-демократик жамиятнинг вазифаси инсон ва фуқаролар эркинликлари ва ҳуқуқларини кафолатлашдан иборат. Демократик тамойилларнинг такомиллашуви фуқаролик жамияти куриш учун замин бўлиб боради.

Иккинчи параграф. «Демократик жамиятнинг миллий-маънавий негизлари» деб номланган. Унда демократик жамият қурилишнинг вазифаларини амалга оширишда мамлакатнинг миллий маънавий негизларига таяниш заруриятини асосланга эътибор қаратилган.

Диссертацияда демократик жамият халқнинг ҳокимиятни идора этишнинг инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва манфаатларини устуворлиги нуқтаи назаридан ёндашишнинг ўзига хос кўриниши эканлиги таъкидланади. Тараққиётнинг турли даврларида ўзини «демократик» жамият деб кўрсатган собиқ «социализм» жамият ҳаётига «давлат манфаати» нуқтаи назаридан ёндашиб, ўзининг амалий ҳаётда нодемократик жамият эканлигини кўрсатди. «Демократия»га синфий ва партиявий нуқтаи назаридан ёндашиб, айрим қатлам ёки тоифа манфаатидан келиб чиққан ҳолда қурмоқчи бўлган «Социализм» ва «Коммунизм» ғояси чекланган ва ҳақиқий демократик жамият талабларига тўғри келмаслиги ҳар томонлама таҳлил этилади. Уни тан олмаслик ва чеклаш ёхуд ҳаспўшлашга уриниш жамиятни тараққиётга олиб бормади, балки парокандалик ва ҳалокатга олиб келади. Бу йўлдан борган собиқ социализм мамлакатлари уни ўз бошидан кечирдилар. Бугун бу аччиқ тажриба барча мамлакатларга сабоқ бўлмоқда. Собиқ СССРда қурилган социализм аслида демократик тамойилларга зид бўлган ягона мафкура ва унинг раҳбарлари ҳукмронлигини таъминлаган жамият эди. Демократия эса фикрлар турли туманлигига асосланган, ҳар қандай ҳукмронликдан холи бўлган кадриятга таянади. Профессор И.Эргашев таъкидлаганидек «...демократия ўзига хос миллий хусусиятларга, кадриятларга таянса, ўзининг амалий самарасини беради»¹.

Тадқиқотда, миллий-маънавий негизларга демократик жамиятни белгиловчи муҳим омиллар сифатида қаралади. Жамият ўзини қанчалик демократик эканлигини таъкидламасин, халқ (этнос)нинг миллатнинг тарихий ривожин билан боғлиқ бўлган, унинг ўзига хос жиҳатларини кўрсатувчи миллий-маънавий негизларини ҳисобга олмасдан демократик жамият қуриб бўлмайди. Демократик жараёнлар миллий-маънавий хусусиятлар алоҳида аҳамиятга эга эканлиги жаҳон мамлакатлари тажрибаларида тасдиқланган. Миллий-маънавий негизларга таяниш

¹ Эргашев И. Уйдирма ва ҳақиқат. «Халқ сўзи», 2004 йил 18 май.

зарурияти икки омил: биринчидан, халқнинг фаол иштироки натижасида юзга келиши; иккинчидан, халқнинг ўзи томонидан яратилганлиги боис унинг рухиятига ва турмушига яқинлиги билан боғлиқдир. Яъни, у кимлар томонидан «киритилмайдиган», балки жамият аъзолари томонидан яратилади. Шунинг учун ҳам миллий-маънавий негизларга таяниш демократик жараёнлар ривожланишига ва бунда халқ оmmasининг фаоллашувига ижобий таъсир ўтказди. Бу жараёнда халқ маънавий жиҳатдан бойиб боради. Бу эса ўз навбатида демократия ва маънавий ривожланишни уйғун боришига ижобий таъсир ўтказди. Шу жиҳатдан қараганда, диссертацияда миллий-маънавий негизлар қуйидагиларни ўз ичига олади: 1) миллий маънавий мерос; 2) миллий давлатчилик анъаналари; 3) миллий анъаналар ва қадриятлар; 4) миллий ғоя ва мафкура; 5) миллий онг; 6) миллий ўзликни англаш кабилардир. Диссертацияда уларнинг ҳар бирининг миллий давлатчилик ва демократик жараёнлардаги ўрни алоҳида асослаб берилган.

Шунинг билан бирга мустақиллик шароитида демократик жамият қурилишида миллий-маънавий хусусиятлар билан бирга умуминсоний маданиятга таянган ҳолда амалга оширилиши тўғрисидаги муҳим концептуал қоида, бугунги Ўзбекистон жамияти тараққиёти, адолатли демократик жамият қурилиши вазифаларини амалга оширишга асос бўлаётганлигига эътибор берилган.

Диссертацияда ҳар бир халқнинг маданияти, шу жумладан, Ўзбекистон халқининг маданияти, миллий-маънавий меросининг тикланиши ва ривожланиши унинг тарихий мавжудлигини, давомийлигини таъминлайдиган ва қафолатлайдиган қонуний жараён сифатида қаралади ва у илмий асосланади.

Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида ижтимоий-иқтисодий тараққий қилиши ва миллий-маънавий тикланишининг илмий асосларини ишлаб чиқиш ўта мураккаб ва масъулиятли вазифа эди.

Президент И.А.Каримов ишлаб чиққан концепциядаги муҳим йўналишни мустақил миллий давлатчиликни шакллантириш ва Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий-маънавий негизларга таяниш устувор ўринни ташкил қилади. Бугун Ўзбекистонда қурилаётган миллий давлатчиликнинг миллий-маънавий хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

- ўз тақдирини ўзи белгилайдиган, умумбашарий кадриятлар устуворлигига асосланадиган, инсонпарварлик қондаларни тан олган демократик давлатлигида;

- фуқаролар осойишталиги ва миллий тотувликни таъминлашни ўзи учун мақсад қилиб қўйган тинчликсевар давлатлигида;

- ўзбек халқининг бой миллий-маънавий меросига, миллий, маданий, ахлоқий, тарихий кадриятлари, миллий урф-одатлари, улуғ ва анъаналарига таяниб иш тутадиган инсонпарвар давлатлигида;

- ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятни чуқур англаб ва ҳис қилиб фаол ички ва ташқи сиёсат олиб бораётган давлатлигида;

- демократик қадриятлар миллий менталитет ва тараққиёт даражалари имкониятлар асосида эволюцион йўл билан шакллантириляётган миллий давлатчилиқда ўз ифодасини топмокда.

Қалимий Гурон, Мовароуннаҳр, Туркистон ҳудудида арабларгача ва ундан кейинги даврларда Суғд, Парфия, Тохаристон, Бактрия, Чоғониён, Хоразм, Шош, Фарғона, сомониёлар, қорахонийлар, салжукийлар, ғазнавийлар ва бошқа давлатлар бўлиб, жаҳон маданиятини ривожлантиришда катта из қолдиришган. Аждодларимизнинг давлатчилиқни шакллантириши ана шу тажрибалари мустақил миллий давлатчилиқимизни ривожлантиришда муҳим аҳамиятта эга эканлиги диссертацияда кўрсатиб берилди.

Ўзбекистонда барпо этиляётган янги давлат бир қатор ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Ўзбекистонда халқ ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи бўлиб, у халқнинг иродасини ифодаляйди, унинг барча манфаатларини ҳимоя қилади, орзу-ниятларини рўёбга чиқаришга ёрдам беради.

Хозирги Ўзбекистонда қуриляётган давлатчилиқимиз буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдишларига, ўтмишдаги бой анъаналаримизга асосланганлиги ва бошқа муҳим хусусиятларига кўра ўтмишдаги давлатлардан ажралиб туради.

Шунинг билан бирга амалга ошириляётган “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятга ўтиш концепциясига таянган ҳолда миллий давлатчилиқимиз маънавий меросига эътибор қаратилади. Улар: Авесто, Свёсатнома, Ҳидоя, Қобуснома, Қутадғу билиг, Темур тузиклари, Мирзо Улуғбек, А.Навий ва бошқа маърифатпарварлар асарларида ўзининг ифодасини топганлиги кўрсатиб берилган. Шунинг билан бирга улардан миллий давлатчилиқимизни шакллантиришда самарали фойдаланиш асосланган.

Уларда демократик жамият атамаси бугунги қараш ва мезон даражасида бўлмасада, демократик жамиятга хос бўлган айрим хусусиятлар, қадриятлар яққол кўзга ташланади. Улар: 1) Қонунга таяниш ва бўйсунинг; 2) Адолат тамойилига асосланиб иш кўриш; 3) Турли ижтимоий гуруҳ, қатлам ҳақ-ҳуқуқлари, манфаатларини ҳисобга олиш; 4) Кенгашиб иш кўриш; 5) Сайлов кўринишлари; 6) Ўзига хос давлат ҳокимияти бўғинларининг мавжудлиги; 7) Давлатни, эл-улусни ҳимоя қилиш; 8) Инсонийлик, меҳр-муруват кўрсатиш, ҳар хил ободончилик ишларини амалга ошириш; 9) Жазо чоралари билан боғлиқ тартиблар, қондалар шулар жумласидандир.

Биринчи бобнинг охирида таҳлилий фикрларга асосланиб, демократик жамият қуришнинг умумназарий асослари юзасидан қуйидаги хулосалар келтирилган:

«Демократия» халқнинг ҳокимиятни бошқаришда фаол иштирок қилиши, қонунлар ижроси устидан назорат қилишнинг даражалари билан боғлиқ бўлган тушунча у инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган миллий умумхалқ ва умумдавлат манфаатларини асрайдиган қонунларга таяниб яшашнинг шакли ҳисобланади. Шунинг билан бирга демократияни англаш

шахснинг ҳамма учун бирдай зарур бўлган қонунларга риоя этиш, аниқ тартиб-интизомга таяниб яшаш салоҳиятидир.

-Шарқда демократия, демократик жамият тушунчаси ҳамжиҳатлик ғояси, жамоат фикрининг устуворлиги негизида шаклланидиган, айна пайтда у шахс ва жамият манфаатларини ўзида уйғун ҳолатда намоён этадиган қадрият сифатида мавжуд бўлиб келган.

-Демократия ва маънавият узвий боғлиқ ҳолатда намоён бўлиб келади. Чинакам маънавий юксалиш демократиясиз бўлмаганидек, демократик жамият ҳам маънавиятсиз юзага келмайди. Маънавий юксакликнинг муҳим белгилари қаторида фуқароларнинг қонунларга итоат қилиши, унга амал қилиб яшашлари, ҳамжиҳатлик, тартиб-интизом каби туйғуларнинг мустақамлиги қабилар ҳам асосий ўринни эгаллайди. Бу кўрсаткичлар айна пайтда демократия шаклланган жамиятда юксалиб ва такомиллашиб боради.

-Ўзбекистонда барпо этилаётган янги миллий давлат ўзбек халқининг авлод-аждодлари томонидан асрлар давомида шакллантирган давлатчилик қадриятларининг илғор анъаналарини ўзида мужассамлаштириш асосида юзага келаётган демократик давлат ҳисобланади. Миллий давлатчилик анъаналарининг, хусусан, демократик қадриятларнинг айрим хусусиятларининг мавжудлиги ва ундан бугун самарали фойдаланилаётганлиги мамлакатимизда демократик жараёнлари ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Диссертациянинг иккинчи боби «Демократик жамият қуришда миллий онг ва умуминсоний тамойиллар мүнөсабати» деб номланади. Унинг биринчи параграфи «Жамиятнинг демократиялашувида миллий онг ва руҳиятнинг таъсири» деб номланиб, бунда миллий онг ва руҳиятини шаклланиши ҳамда унинг демократик жараёнларга таъсири таҳлил қилинган.

Миллий онг ва руҳиятнинг шаклланиш даражаси жамият тараққиётининг ривожланиш ҳолатини билдиради. Шу сабабли миллий онгнинг демократиялашиши ижтимоий тарихий моҳиятини чуқурроқ англаш муҳим ҳисобланади. Айнан тараққиёт нуқтаи назаридан қараганда тарихий тараққиёт, сиёсий воқеликни миллий онгда акс топишини ва аксинча бу жараён миллий онгни ўзида акс эттиришини кўришимиз мумкин.

Миллий онг тушунчасига таъриф бериш, унинг моҳият-мазмунини очиқ бериш борасида Республикамызда турли соҳа олимлари изланишлар олиб бормоқдалар. Улар бу омилнинг турли қирраларини очиқ беришга ҳаракат қилмоқдалар. Жумладан, проф. С.Отамуратов «Миллий онг – бевосита ҳар бир миллат ёки эланинг узоқ тарихини этногенез даври, турмуш-тарзи, иқтисодий ишлаб чиқариш усули, диний эътиқодлари, маданияти, бошқа халқларнинг бевосита таъсири туфайли шаклланган дунёқараши, иқтисодий, сиёсий-ижтимоий ва маданий-маънавий соҳаларда фаоллик даражаси»¹ – деб таърифлайди. Биз бу таърифга қўшилган ҳолда яна бир

¹ Қаранг: Мустақиллик. Изоҳли илимий – оммабоп луғат. Т.: «Шарқ». 1998, 133-бет.

муҳим томонга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир деб ҳисоблаймиз. Жумладан, фикримизча миллий онг миллатнинг турли йўналишлардаги «фаоллик даражаси» бўлиши билан бир вақтда, миллатнинг маънавий-руҳий салоҳияти ҳамдир. Чунки ана шу салоҳият бўлмасда, миллатда фаоллик ҳам етарли даражада бўлмаслиги ёхуд парокандаликка олиб келувчи стихияли фаоллик бўлиши мумкин. Маънавий-руҳий салоҳият ҳар қандай фаолликка онгли муносабатни шакллантиради ва миллатни барқарор тараққиётга олиб келади.

Диссертацияда миллий онг ва руҳиятнинг демократик жамият қуришдаги ўрни ва аҳамияти илмий асосланади. Жумладан, муаллифнинг фикрича, миллий онг ривожланишининг миллат учун муҳимлиги ва муваффақлиги шундаки, у миллат мустақиллигини таъминлаш ва мустаҳкамлаш, ор-номус, ғурур, ифтихор каби руҳиятларни мустаҳкамлаш, унинг истиқболи учун миллатнинг ҳар бир вакилида масъулликни оширишга хизмат қилади. Шунинг билан бир қаторда миллий онг ва руҳият ҳар бир миллатни жаҳон цивилизацияси тизимида муносиб ўрин эгаллашга етаклайди.

Бугунги кунда жаҳон цивилизацияси тизимида миллатнинг демократик кадритлар сари ривожланиши муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланган шароитда миллий онг ва руҳияти ривожланган миллатгина ана шу кадритларни ўзлаштириши мумкин бўлади.

Тадқиқотда масалага ана шу жиҳатдан қарашиб, миллий онг ва руҳиятнинг мамлакатимизда содир бўлаётган демократик жараёнларга кўрсатаётган таъсири таҳлил қилинган.

Иккинчи параграф: «Демократик жамият: тамойиллар, меъёрлар, шаклланиш механизми» деб номланган бўлиб, унда Ўзбекистонда қурилаётган давлатчилигимиз нафақат миллий-маънавий негизлари, аynи пайтда умуминсоний тамойиллар, меъёрларга асосланганлиги ва демократик жамият қуриш механизмлари таҳлил қилинган.

Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамият қуриш йўлини белгилаб олди. Мамлакатда давлат қурилиши ва ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг тажрибаси республиканинг нафақат ўз халқи аънавалари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, аynи пайтда ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг жаҳон халқлари тан олган умуминсоний тамойиллар ва меъёрларини ҳисобга олганлиги яққол намоён бўлмоқда. Уларни қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин: 1) халқнинг эркин хоҳиш-иродаси; 2) фуқороларнинг тенг ҳуқуқлари; 3) инсон ҳуқуқларининг устуворлиги; 4) қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг сайлаб қўйилиши; 5) уларнинг сайловчиларга бўйсунishi; 6) тайинлаш йўли билан шаклландиган давлат органларининг сайлаб қўйиладиган органлар олдида ҳисоб беришга бурчлилиги; 7) ҳокимият ваколатларининг тақсимланганлиги тамойиллари қиради.

Диссертацияда юқорида келтирилган тамойилларнинг Ўзбекистонда амалга ошириш жараёни атрофлича таҳлил қилинган. Уларни илмий асослаш мақсадида, энг аввало, Ўзбекистонда амалга оширилаётган барча

ислоҳотларнинг ҳуқуқий асоси бўлган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига таянилган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатимизда жаҳон стандартлари талаблари даражасида демократик жамият қуриш учун ҳуқуқий асос ҳисобланади. Унинг мазмун ва моҳияти демократик жамият қуришга йўналтирилган ҳолда мамлакатимизда яшаётган барча миллат ва элат вакиллари манфаатларини ўзида ифода эттиради.

Диссертацияда мустақиллик йилларида Конституцияда белгиланган тамойиллар ва меъёрларга мувофиқ мамлакатимизда демократик кадриятлар босқичма-босқич ривожлантирилиб келинаётганлиги жонли мисоллар асосида кўрсатиб берилган. Жумладан, муқобил сайлов тизимининг шаклланганлиги, ҳокимият тармоқларининг вужудга келганлиги, сиёсий институтларнинг шаклланганлиги, халқнинг ўз-ўзини бошқарувиغا ўтиш жараёни ва бошқа бир қатор омиллар таҳлил қилинган. Шунинг билан бир қаторда ҳали демократик жараёнлар ривожланиши мамлакатимизнинг бозор муносабатларига ўтиш эҳтиёжларидан орқада қолаётганлиги ҳам ҳокимият тармоқларининг етарли даражада мустақил фаолият кўрсатмаётганида, сиёсий партияларнинг талаб даражасида фаолият кўрсатмаётганлигида, Олий мажлис томонидан қабул қилинган барча қонунларни ҳам ҳаётда тўла амалга ошираётганлиги каби салбий ҳолатлар мисолида асослаб берилган. Шунинг билан бир қаторда келтирилган муаммоларни ҳал қилиш борасида Республикаимизда амалга оширилаётган амалий ишлар ҳам кўрсатиб берилган.

Мазкур бобда масалалар таҳлиладан келиб чиқадиган хулосалар қуйидагилардан иборат:

-Жамиятнинг демократлашуви жараёни омиллари қаторида мамлакат номи билан аталувчи миллатнинг онги ва руҳиятининг ривожланиш даражалари ҳам муҳим ўринни эгаллайди. У орқали миллий-маънавий хусусиятлар намоён бўлганлиги сабабли миллатнинг жамият ҳаётида содир бўладиган ўзгаришларга муносабати ана шу хусусиятларда ўз ифодасини топади.

-Миллий онг ва руҳиятнинг ривожланиши жамиятнинг демократлашуви билан уйғун ҳолатда содир бўлади. Чунки онги, руҳияти ривожланган миллатгина жамият ҳаётида фаол иштирок қилишга ва унинг муаммоларини ҳал қилишга интилади. Бир томондан, миллий онг ва руҳиятнинг ривожланганлиги жамият тараққиёти кўрсаткичларидан бирини ташкил қилса-да, у ҳали барча эҳтиёжларнинг тўла қондирилганлигини билдирмайди. Иккинчи томондан, миллий онг ва руҳият ривожланган» сари миллатнинг жамият ҳаётига «аралашуви»га ва уни бошқаришга бўлган эҳтиёжи ҳам ортиб боради. Демократик жараёнларга ана шу икки омил ўртасидаги ўзаро уйғунлик ўз таъсирини ўтказиб боради. Яъни, жамият миллий онг ва руҳият ўртасидаги муносабатлар узлуксиз жараён ҳисобланади.

-Жамиятнинг барқарор тараққий қилиши унинг демократлашувига боғлиқдир. Чунки, демократия инсоннинг эркин фаолият кўрсатишига, ўзининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришга шарт-шароит

яратиб бера оладиган, барча салохиятини юзага чиқаришга ва улардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга имконият яратиб беради. Шунинг билан бир қаторда демократия фуқароларга тегишли масъулият юклайди, ҳамда уларнинг бўладиган жараёнларга масъуллигини ҳам ошириб боради.

-Демократия билан миллий онг ва руҳиятнинг ўзаро уйғун ривожланиши демократик жамият шаклланишига олиб келади. Онги қолок, руҳияти тушган миллат демократик жамиятни шакллантира олмайди. Чунки, демократик кадрлар турли тартибсизликлар, беқарорликни келтириб чиқаришга қаратилган ҳаракатларга эмас, балки қонунларга онгли равишда муносабатда бўлишни, фуқароларнинг у билан яшашини ҳаёт кечиришини ўзида ифодаловчи омилга асосланади. Ана шу омилнинг реалликка айланиши миллатнинг барқарор ривожланиб боришини таъминлайди.

-Демократик жараёнлар ривожланишига бир тамонлама қараш, яъни уни фақат миллий хусусиятларга боғлаб қўйиш ҳам тўғри бўлмайди. У инсониятнинг аксарият кўпчилиги томонидан қабул қилинган тамойилларини ҳам ўзида мужассамлаштиради. Айни пайтда ана кўпчилик томонидан қабул қилинган тамойиллар ҳам ўз-ўзидан пайдо бўлмаган балки, у ёки бу миллат томонидан шакллантирилган ва у кўпчиликнинг манфаатларига хизмат қилинганлиги учун ҳам умумий аҳамият касб этган. Шу маънода ҳам бугун Ўзбекистондаги демократик жамиятни қуриш жараёни миллий ва умуминсоний тамойилларни уйғунлаштириш асосида содир бўлмоқда. Ўз навбатида Ўзбекистонда шакллантирилаётган демократик жараёнларда миллий-маънавий салоҳиятни тиклаш ва ундан самарали фойдаланишга эътибор берилаётганлиги бугунги жаҳон демократик кадрларни тизимнинг бойиб боришига ўзининг ижобий таъсирини ўтказиши мумкин.

Диссертациянинг учинчи боби «Демократик жамият қуришда миллий-маънавий хусусиятларни намоён бўлиши» деб номланган. Унда маънавиятнинг миллий давлатчилик анъаналарида намоён бўлиши, ўз-ўзини бошқарувини миллий хусусиятлари таҳлил қилинган. Унинг биринчи параграфи «Маънавиятни миллий давлатчилик анъаналарида намоён бўлиши», - деб номланган. Унда миллий маънавиятнинг давлатчилик анъаналарида намоён бўлиши, миллий давлатчиликнинг миллий-маънавий хусусиятлари, миллий-маънавий негизлари ва миллий давлатчилик анъаналари таҳлил қилинади. Ўзбек миллий давлатчилиги ўзининг миллий маънавий илдизларига асосланади. Ушбу азалий анъанага мустақиллик йилларида ҳам алоҳида эътибор берилиши муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

У аввало, мамлакатимизда демократик жамиятни янги миллий-маънавий негизда шаклланишида намоён бўлмоқда. Жумладан, маърифий-маънавий ислохотлар давлат сиёсатининг устувор йўналиши деб белгиланди. Жойларда миллий-маънавият билан боғлиқ тадбирларнинг амалга оширилиши учун масъулиятни бевосита ҳокимлар, вазириклар, идоралар ташкилотларнинг биринчи раҳбарлари зиммасига юклатилиши жуда катта ижтимоий аҳамият касб этди. Яъни, маънавият жамият бошқаруви структурасига тизим сифатида киритилди. Иккинчидан,

маънавияти юксак миллат ва давлатнигина келажаги буюк бўлиши мумкин эканлиги тўғрисидаги ижтимоий фикр шаклланди. Дарҳақиқат, иктисодий сиёсий омилларнинг ҳар қандай давлат, миллат ҳаётидаги ўрни ва роли катта. Маънавий омилларгина жамиятда содир бўлган барча муаммоларни ҳал этишга қодир омил эканлиги мамлакатимиз тажрибасида тасдиқланмоқда.

Учинчидан, маънавият ва маърифат жамиятни соғламлаштирувчи омил эканлиги намоеён бўлди. Унинг бу имконият мустабид совет тузуми давридан қолган синфий, маъмурий «маънавий» меросдан холос бўлишида истиқлолга хизмат қиладиган фуқароларни тарбиялашда, уларнинг қалби ва онгининг бойиши ва янги жамият куришда фаоллаштиришда катта роль ўйнамоқда.

Тўртинчидан, истиқлол даври Ўзбекистон жамияти маънавиятининг энг муқаддас мақсадларидан бири ўтмиш тарихий маданий, илмий, ахлоқий-мафкуравий, ижтимоий-сиёсий кадриятларига советлар даврида таркиб топган муносабат каби “иллат” сифатида эмас, аксинча, янги жамиятни поклантирувчи ва келажакни маънавий жиҳатдан мустаҳкамловчи омил деб қарашнинг аҳамияти тадқиқотда атрофлича таҳлил эътилади.

Бешинчидан, истиқлол даврида маънавиятнинг ҳар қандай якка ҳукмрон мафкуралардан холилиги, муҳими, шаклланаётган миллий мафкуранинг маънавият билан уйғунлиги таъминланмоқда. Мустақиллик даврида бажарилган лозим бўлган энг устувор вазифа халқимиз орасида катта маърифий-амалий ишларни олиб бориб, миллий мафкурамизга куч-қувват берадиган, уни янги-янги марралар сари сафарбар этадиган, кенг оммага таъсир ўтказишга, халқни ўзига тарафдор этишга хизмат қиладиган сиёсий, ижтимоий, иктисодий, маънавий манбаларни тўғри белгилаб олинганлигидир.

Ўзбек миллий давлатчилигининг таянчи ўзбек халқининг ўзидир. Шу боис ҳам давлат сўзига «миллий ўзбек давлати», «миллий ўзбек давлатчилиги» қўшиб айтилади. Давлатни тузувчилар сулолабошилар, асосчилари шу халқнинг, ўзбек миллатининг фарзандларидир.

Миллий давлатчиликка қадар таракқиётда Амир Темур асос солган давлатнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Амир Темур ўз салтанатини барпо этишда, бир томондан, унғача мавжуд бўлган миллий давлатчилигимизнинг барча прогрессив томонларини ўзида мужассамлаштирган, иккинчидан, ўз даврининг талаб ва заруриятига тўла жавоб бера оладиган сиёсий тартибларни жорий этган. У ўз тузукларида: «Мен ўз салтанатимни дину ислом тўра ва тузук асосида мустаҳкамладим. Салтанатни бошқаришда учраган ҳар қандай воқеа ва ишни тузук асосида бажардим»¹ - деб таъкидлайди.

Ўтмишда дехқонлар, чорвадорлар, хунаромандлар, савдогарлар, қурувчилар, қўшин ва руҳонийлар миллий давлатчилигимизнинг таянчлари бўлган. Бундан кўриниб турибдики, миллий-маънавий заминлардан маҳрум бўлган давлат ривожлана олмайди. Шунинг учун ҳам миллий

¹ Темур тузуклари. Тошкент, “Ғофур Ғулом” 1991, 15-бет.

давлатчиликни ушлаб турувчи, ривожлантирувчи, уни ўзгаларга «мен»лигини кўрсатувчи омиллар қаторида миллий-маънавий анъаналар етакчи аҳамиятга эга бўлиб қолаверади. Диссертацияда ўзбек давлатчилиги миллий-маънавий анъаналарнинг бугун шаклланаётган мустақил демократик давлатчилигимиздаги ўрни асослаб берилди.

Диссертациянинг учинчи бобининг иккинчи параграфи «Жамоатчилик ва ўзини-ўзи бошқаришнинг миллий-маънавий жиҳатлари» деб номланган. Ўзбекистоннинг миллий давлатчилигини миллий давлатчилигимизда алоҳида шахс билан жамоатчилик ғоялари, жамоа манфаатларини кўпчиликнинг фикрлари уйғунлиги муҳим аҳамиятга эга эканлиги кўрсатиб берилган. Жумладан:

-Миллий давлатчилик тараққиётида маҳалла, жамоатчилик кенгашларининг, ўз-ўзини бошқариш ролининг муҳим бўлганлиги;

-Ўзбек миллий давлатчилигида оиланинг ўрни муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва кадрланиб келганлиги қабилар кенг таҳлил қилинган.

Маълумки, маҳалла катта-ю кичикнинг ёшу қарининг лавозимидан қатъи назар барчанинг бирдек ватани, у қадим-қадимдан эзгулик бешиги, тарбия ўчоғи, миллий удуллар, урф-одат ва анъаналар шаклланган маскан бўлиб келган. Бағрикенглик, ўзаро меҳр-оқибат, ҳурмат, инсонийлик фаолиятлари айнан маҳалла муҳитида камол топади.

Ўзбек миллий табиатида жамоавийлик хос бўлиб, маҳалла унинг асоси ҳисобланган. У маҳаллий ҳамжамиятларнинг, маҳалла ўз-ўзини бошқаришнинг шакли бўлиб, унда миллий хусусиятлар ўз ифодасини топган.

Жамиятни бошқаришда маҳалла унинг ўзига хос миллий-маънавий негизларидан бири бўлиб, ҳудудий нуқтан назардан қараганда муҳим аҳамиятга эга. Инсоннинг яшаш шароити, унинг жамият билан бўлган муносабати, ўз фаолиятини жамоадаги тартиб-қоидалар билан мувофиқ ҳолда ташкил этиш муҳим ўрин тутди. Маҳалла инсон дунёга келаётган, тарбияланадиган ва, одатда, ўзининг бугун ҳаётини ўтказадиган макон ҳисобланади. Чунки, маҳалла жамоаси нафақат маънавий озуқа берувчи институт, шунинг билан бирга, инсонни ҳар қандай шароитда қўллаб-қувватлайдиган, уни улуғлайдиган ташкилот ҳамдир.

Диссертацияда ўзбек миллатини ўз-ўзини бошқариш анъаналарида маҳалла институти алоҳида аҳамиятга эга бўлиб келаётганлиги мамлакатимизнинг ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейин уни янада ривожлантиришга қарагилган қонунларнинг қабул қилиниши ва уларни амалга ошириш жараёнлари кўрсатилиб берилган. Уни ривожлантириш борасида қўлга киритилган ютуқлар билан бир қаторда вазифалар ҳам мавжуд эканлигига эътибор қаратилган. Жумладан, унинг фаолиятига ҳокимиятнинг асосиз равишда аралашувининг мавжудлиги ёки унинг баъзи ҳолатларда ижрочи органга айланиши, омма билан, айниқса, ёшлар билан яқин алоқада бўла олмаётганлиги тўғрисидаги муаммолар таҳлил қилинган. Айниқса, оила ва маҳалла уйғунлиги масаласига катта эътибор қаратилган. Жамиятнинг, давлатнинг, инсоннинг келажаги оиладан бошланади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: «Оила жамиятнинг асосий

бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга... Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади»¹ деб белгилаб қўйилган.

Оила давлатнинг асосий таянчи ҳисобланади. Унинг тинчлиги ва фаровонлиги давлатнинг барқарор тараққиётини таъминлайди. Оила маълум маҳаллада жойлашган бўлиб, у ўрнатган тартиб-интизомларга риоя қилади. Бу азал-азалдан ўзбек оиласини асосий кадриятларига айланиб келган. Худди ана шу кадриятларни жамоатчиликнинг умумий фикрлар асосида ривожлантириб бориш бугун Ўзбекистонда қурилаётган демократик жамият учун долзарб йўналиш бўлиши лозимлиги диссертацияда илмий асослаб берилган.

Мазкур бобда қўйилган масалаларнинг анализи бўйича қуйидаги хулосалар килинган:

-Ўзбек давлатчилиги анъаналари шаклланиши узоқ тарихий даврга бориб тақалади. Унинг шаклланишидаги характерли хусусият маънавият омилнинг устувор бўлиб келганлиги билан боғлиқ. Яъни, жамиятда барқарорлик, тинчлик, бағрикенглик, фуқаролар ўртасида тотувлик, инсонийлик ва жамоа фикрларини ҳисобга олиш каби маънавиятнинг муҳим қирралари ўз ифодасини топган.

-Мустақиллик йилларида миллий давлатчиликни шакллантириш жараёнида ўзбек давлатчилигини юзага келтириш борасида авлод-аждоғларимиздан мерос бўлиб қолган илғор миллий-маънавий анъаналардан самарали фойдаланиш давлат сиёсатида устувор ўринни ташкил қилди. Бу айниқса, фуқароларнинг умумий маънавий-маърифий савиясини кўтариш, сиёсий онгини ўстириш уларга эркин фикрлаш муҳитини яратиш, ўзаро тотувлик ва бағрикенглик каби кадриятлар асосида вазминлик билан демократик жамиятни қуриш вазифаларини амалга оширишда намоён бўлди.

-Ўзбекистонда қурилаётган демократик жамиятда миллий давлатчилик анъаналаридан самарали фойдаланишда Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан миллий-маънавиятни тиклаш, уни аҳоли дунёқарашининг ажралмас қисмига айлантиришга асос бўладиган бир қатор фармонлар ва қарорларнинг қабул қилиниши ҳамда уларнинг реал амалиётга татбиқ қилиниши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бугун уларнинг натижаси сифатида ўзбек давлатчилиги ўзининг миллий «қийёфаси»га эга бўлиб бормоқда ва у жаҳон демократик кадриятлар тизимига кириб бормоқда.

-Ўзбек давлатчилиги анъаналарида жамоа фикрини ҳисобга олиш муҳим ўринни эгаллаган ва ўз навбатида бугун мамлакатимизда демократик жараёнлар ривожланишига ҳам алоҳида аҳамият қасб этмоқда. Жамоанинг фикрини ҳисобга олиш ўзбек давлатчилиги анъаналарида маҳалла институти орқали амалга оширилган. Бугун худди ана шу кадрият Ўзбекистонда демократик жараёнларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон», 2003. 12-13-бетлар.

давлатни бошқаришга фаол иштирокини таъминлашда ўз самарасини бермоқда.

-Демократик жараёнлар ривожланиши ўз-ўзидан содир бўлмайди, балки, унга таъсир кўрсатувчи омиллардан самарали фойдаланиш талаб этилади. Аммо, ҳокимиятнинг бу жараёнда асоссиз равишда аралашуви ҳам кутилган натижа бермайди. Жумладан, унинг ўз-ўзини бошқаришнинг яққол кўриниши бўлган маҳалла фаолиятига ўринсиз аралашуви, унга кўрсатмалар бериш ҳам маҳалланинг ҳокимиятга қаршли бўлган ташкилотга айланиб қолишига ва оқибатда фаолиятининг сусайиб кетишига, фуқароларнинг ҳам унга уюнишига салбий таъсир ўтказиши мумкин.

-Мамлакатимизда тинчлик, барқарорлик ва тараққиётни таъминлашда оила ва маҳалла ҳамкорлигини мустаҳкамлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Айни пайтда у демократик жараёнлар ривожланишига ҳам ўзининг ижобий таъсирини ўтказди. Чунки тинчлик ва барқарорлик демократик жараёнлар учун зарур бўлган омил ҳисобланади.

Диссертациянинг хулоса қисмида Ўзбекистонда демократик жамиятнинг шаклланишида миллий маънавиятни жамият сиёсий тараққиётидаги узлуксиз жараён сифатида кўрсатилиб, ўзбек давлатчилигининг асосий миллий-маънавий хусусиятлари сиёсий таҳлил этилган. Ўзбекистонда миллий маънавият сиёсий жараёнларни демократлаштириш ва эркинлаштиришни ўз ичига олган кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятга ўтиш жараёнининг мамлакатимизга хос бўлган жиҳатлари тўғрисида назарий хулоса, тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таҳқиқот ишининг асосий мазмуни қуйидаги чоп этилган ишларда ўзининг аксини топган;

1. Демократик жамият ва миллий маланият // Ҳаёт ва қонун 2001 й., 6 сон, 67-68 бетлар.
2. Демократия ва миллий тикланиш жараёни // Жамият ва бошқарув 2002 й., 6-сон, 54-55 бетлар.
3. Сиёсий тизимда маънавият. // 1997 й., Тошкент Кимё-Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари, 22-бет.
4. Ўзбекистонда миллий тарихий меросни, кадриятларни ривожлантириш сиёсати. // 1998 й., Тошкент Кимё-Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари, 29-бет.
5. Миллий уйғониш манбалари ва миллий мерос. // 1999 й., Тошкент Кимё-Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари 23-бет.
6. Мустақиллик йилларида ёшлар маънавиятини ривожлантириш сиёсати. // 2000 й., Тошкент Кимё-Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари, 90-бет.
7. Миллий урф-одатлар ва анъаналарни такомиллаштириш маънавий юксалиш зарурияти. // 2000 й., Тошкент Кимё-

Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари, (хаммуаллиф) 107-бет.

8. Миллий давлатчиликни ривожлантиришда комил инсон гоёсининг аҳамияти. // 2001й., Тошкент Кимё-Технология Институту илмий-назарий анжуман материаллари 123-бет.
9. Ёшларни миллий-маънавий руҳда тарбиялашда маҳалланинг ўрни. // 2004 йил май, Тошкент давлат Санъат институти томонидан «Мустақиллик йилларида ижодий кадрлар тайёрлашнинг долзарб масалалари» мавзусида ўтказилган республика илмий-амалий конференцияси материаллари, 72-74-бетлар.

СИЁСИЙ ФАНЛАР НОМЗОДИ ИЛМИЙ ДАРАЖАСИГА ТАЛАБГОР БЕРДАЛИЕВ НИЗОМИДДИН ШЕРАЛИЕВИЧНИНГ 09.00.10 – СИЁСАТ ФАЛСАФАСИ ИХТИСОСЛИГИ БЎЙИЧА “ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШНИНГ МИЛЛИЙ МАЪНАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ” МАВЗУСИДАГИ ДИССЕРТАЦИЯСИНИНГ

ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ

Калитли сўзлар: Демократия, демократик жамият, миллий давлатчилик, маънавий, миллий-маънавий хусусиятлар, миллий онг, миллий руҳият, маҳалла, ўзини-ўзи бошқариш.

Тадқиқот объекти: Ўзбекистонда миллий давлатчиликни шакллантириш ва демократик жамият қуришнинг миллий-маънавий масалалари ҳисобланади.

Ишнинг мақсади – Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий-маънавий негизларга таяниш ва улардан самарали фойдаланишнинг механизмларини, миллий хусусиятларининг намоён бўлиш жараёнини сиёсий-фалсафий нуқтаи назардан таҳлил этишдан иборат.

Тадқиқотнинг методи: Сиёсий-фалсафий таҳлил, изчилик, ворисийлик, тарихийлик ва мантиқийлик, қиёсий таққослаш.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: – Ўзбекистонда демократик жамиятни қуришнинг миллий-маънавий хусусиятлари, унинг миллий давлатчиликни шакллантиришда ақс этиши, ўзига ҳос ва мос демократик жамият қуриш қонуниятидан келиб чиққан ҳолда жаҳон тажрибаси ва умуминсоний кадрларга таянилган ҳолда ўрганилганлиги билан боғлиқ ҳулосалар, амалий тақлиф ва тавсиялардан иборат.

Амалий аҳамияти: Тадқиқот ҳулосалари Ўзбекистонда миллий, демократик давлатчиликни ривожлантиришда, давлат ва жамият бошқарувида муҳим ўрин тугади.

Тадбиқ этиш даражаси: Тадқиқот натижаларидан ижтимоий-сиёсий фанларни ўқитишда, жамият ҳаётини демократлаштириш ва бошқарув билан боғлиқ соҳаларда фойдаланиш мумкин.

Қўлланиш соҳаси: давлат ва жамият қурилишида фаолият юритаётган жамоат бирлашмалари, институтлар, ўз-ўзини бошқариш ишида ҳулосалари ўрганилиб, амалда қўллаш мумкин.

Резюме

Диссертации Бердалиева Низомиддина Шералиевича на тему “Национально-духовные особенности построения демократического общества в Узбекистане” на соискание учёной степени кандидата политических наук по специальности 09.00.10 –политическая философия

Ключевые слова: демократия, демократическое общество, национальная государственность, духовность, национально-духовные особенности, национальное сознание, национальный дух, махалля, самоуправление.

Объект исследования: национально-духовные аспекты формирования национальной государственности и построения демократического общества в Узбекистане.

Цель работы: анализ в политико-философском аспекте национально-духовных основ построения демократического общества в Узбекистане и механизмов эффективного их использования, а также процесса проявления национальных особенностей.

Метод исследования: политико-философский анализ, логическая последовательность, преемственность, историчность, сравнительный анализ.

Полученные результаты и их новизна: выводы, практические предложения и рекомендации сделаны на основе изучения национально-духовных особенностей построения демократического общества в Узбекистане, их отражения в формировании национальной государственности, а также отражения мировой практики и общечеловеческих ценностей в закономерностях своеобразного построения демократического общества в Узбекистане.

Практическая значимость: результаты исследования смогут сыграть важное значение в развитии национальной демократической государственности в Узбекистане, а также в сфере государственного и общественного управления.

Степень внедрения: результаты исследования могут быть использованы в преподавании общественно-политических наук, а также в сферах, связанных с демократизацией жизни общества и управления.

Область применения: материалы исследования могут быть изучены и практически применены общественными объединениями, институтами, деятельность которых связана с государственным и общественным строительством, а также в организации самоуправления.

Summary

on the dissertation work of Beraldiev Nizomiddin Sheralievich on the theme: «National and spiritual peculiarities of a democratic society construction in Uzbekistan»). Presented for obtaining a scientific degree - candidate of political sciences on specialty 09.00.10 - political philosophy

Keywords: democracy, democratic society, national statehood, spirituality, national and spiritual peculiarities, national consciousness national spirit, makhalla, self-government.

The subject of the research: national and spiritual aspects of the formation of a national statehood and the construction of a democratic society in Uzbekistan.

The purpose of work: analysis of the national and spiritual grounds of the construction of a democratic society in Uzbekistan and the mechanism of its effective use and also the process of national peculiarities' actings in political and philosophical aspect.

The method of research: political and philosophical analysis, logical concession, availability, historical approach, comparative analysis.

The results and innovations: conclusions, practical suggestions and recommendations are made on the basis of studying national and spiritual peculiarities of the construction of a democratic society in Uzbekistan, its reflection in the formation of the national statehood and also the reflection of the world practice and common human values in the regularities of its original construction of a democratic society in Uzbekistan.

The practical importance: the results of the research will be able to play an important significance in the development of the national democratic statehood in Uzbekistan and also in the sphere of state and public government.

The level of the instillation: the results of the research can be used in teaching of public and political sciences and also in the spheres connected with democratization of a society and government.

Application field: the materials of the research and conclusions made in it can be studied and practically used by public unifications, institutes, the activity of which is connected with state and public construction and also in the organizations of self-government.

Боснига рухсат этилди 04.06.2004.
Хажми 4.8 б.т. Бузуртма 45.
Адади 100. ТашКТИ ризографада
кўпайтирилди.